

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО ІНФРАСТРУКТУРНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

У статті розглянуто особливості формування елементів інфраструктури регіональних ринків продовольства. На основі проведеного аналізу поточного стану інфраструктурного забезпечення регіонального продовольчого ринку Полтавської області запропоновано можливі напрямки вдосконалення її функціонування у регіоні.

Ключові слова: біржа, гуртовий ринок, інфраструктура, регіональний продовольчий ринок.

Однією із найважливіших умов успішного функціонування продовольчого ринку є формування і розвиток його інфраструктури, яка об'єднує між собою сфери виробництва, обігу і споживання продовольчої і сільськогосподарської продукції.

Сучасна інфраструктура регіональних продовольчих ринків України перебуває поки що лише на стадії формування. Припинила існування централізована система заготівель сільськогосподарської продукції, ринкові умови потребують якісно нових підходів до розбудови інфраструктури. Ось чому актуальним є завдання формування та розвитку інфраструктури продовольчого ринку з урахуванням балансу інтересів усіх учасників процесу товаропросування агропродовольчої продукції.

Теоретичні аспекти формування і розвитку ринкової інфраструктури аграрного сектору економіки України, механізмів функціонування її складових елементів знайшли своє відображення у дослідженнях багатьох українських науковців: О.В. Березіна [1], М.І. Белявцева [2], А. Гайдуцького [4], І.І. Лотоцького [5], О.А. Нужної [6], О.О. Шмиги [7] та ін.

Проте, незважаючи на широкий спектр досліджень і не применшуючи вагомості внеску згаданих вчених, вважаємо, що в умовах підвищення економічної самостійності регіонів виникає необхідність подальшого дослідження як окремих теоретичних, так і практичних аспектів інфраструктурного їх забезпечення.

Зокрема, потребують уточнення визначення сутності та змісту основних функцій окремих елементів інфраструктури, переважно недослідженими залишаються регіональні особливості її формування та розвитку.

Мета статті полягає у вивченні особливостей функціонування інфраструктурних інституцій регіонального продовольчого ринку у сучасних економічних умовах, обґрунтуванні перспектив їх подальшого формування.

Термін «інфраструктура» (походить від лат. *infra* – фундамент, і *structura* – будова, взаєморозташування) уперше був застосований у дослідженнях західних економістів. Є декілька варіантів пояснення походження цього терміну. Згідно з

одним із них, виникнення інфраструктури пов'язане з будівництвом, тобто вона ототожнювалася із фундаментом якої-небудь будови. За іншим варіантом, цей термін має зв'язок із військовою термінологією, де він означає комплекс споруд, що забезпечують діяльність збройних сил (склади військових матеріалів, полігони). У 40-і роки ХХ ст. під інфраструктурою стали розуміти сукупність галузей, що сприяють нормальному функціонуванню матеріального виробництва [2, с. 36; 3, с. 121].

Як свідчать численні літературні джерела [1-7], серед наукової громадськості й досі не існує єдиного загально визнаного тлумачення поняття ринкової інфраструктури. Безперечно, науковці визнають, що потреба в інфраструктурі ринкового типу зумовлена вимогами розвитку товарного виробництва і є наслідком суспільного поділу праці. Тому, на нашу думку, інфраструктура являє собою сукупність галузей матеріального і нематеріального виробництва, які, на основі надання послуг суб'єктам господарювання, забезпечують ефективне їх функціонування у ринкових умовах.

Отже, інфраструктурне забезпечення регіонального ринку продовольства охоплює складну організаційно-економічну систему, основними елементами якої є галузі гуртової і роздрібної торгівлі, техніко-технологічного забезпечення, кредитування і страхування, інформаційного і правового обслуговування, що функціонують у соціально-економічному середовищі будь-якого регіону.

Суттєві особливості розвитку ринкової інфраструктури продовольчого ринку регіонального рівня впливають із сезонного характеру виробництва продовольства. Зокрема, сезонність виробництва сільськогосподарської продукції призводить до нерівномірного навантаження на окремі елементи інфраструктури. Так, наприклад, заготівельні підприємства за короткий період часу мають забезпечити закупівлю значних обсягів продукції рослинництва. Крім того, невідповідність у часі процесів виробництва і споживання продовольчої продукції обумовлює необхідність розвитку складського і холодильного господарства для зберігання великих партій агропродовольчої продукції.

Господарське значення елементів інфраструктури регіонального продовольчого ринку найкраще проявляється у функціях, які вони виконують, найважливішими з яких варто вважати:

- сприяння прискоренню руху сільськогосподарської і продовольчої продукції від товаровиробника до кінцевого споживача;
- встановлення кількісних пропорцій у структурі попиту і пропозиції продовольства;
- зниження рівня ризику у процесі укладання угод купівлі-продажу агропродовольчої продукції завдяки різним видам страхування, аудиторській діяльності, консалтинговим, сертифікаційним послугам тощо.

Погоджуючись із думкою О.В. Березіна [1, с. 57], А. Гайдуцького [4, с. 34] та О. Нужної [6, с. 33] про те, що важлива роль в організації продовольчого ринку належить біржам – інституціям ринкової інфраструктури, покликаним виконувати функцію генераторів ринкових цін, вважаємо за доцільне зазначити, що ринкова інфраструктура має генерувати цінові сигнали як результат взаємодії попиту і пропозиції. І чим точніше ціни відображатимуть взаємодію попиту і

пропозиції, тим точнішими будуть управлінські рішення, які приймаються суб'єктами ринкових відносин.

У світовій практиці товарні біржі є класичною структурою узгодження попиту і пропозиції та визначення репрезентативних і реальних ринкових цін, навколо яких вибудовується переважна частка господарських взаємозв'язків. В Україні на початок 1992 р. було зареєстровано 66 бірж, і впродовж наступних п'яти років їх кількість зростала дуже повільно. Більш інтенсивне формування мережі бірж спостерігалось лише починаючи з 1996 р. На початок 2008 р. у країні налічувалося вже 499 бірж (більше, ніж у 7 разів порівняно з 1992 р.), з яких 118 – універсальних, 293 – товарних і товарно-сировинних, 30 – агропромислових, 17 – фондових та їх філій, 41 – інші [9, с. 284].

На сьогодні біржі, які обслуговують аграрний сектор, розташовані майже у всіх адміністративних областях України, зокрема і у Полтавській, де на початку 2008 р. було зареєстровано 17 бірж, з яких 6 – універсальних (35,29%), 8 – товарних і товарно-сировинних (47,06%), і лише одна – агропромислова (5,88%), акредитована для обслуговування процесу купівлі-продажу агропромислової продукції для внутрішньо- та міжрегіональних потреб, про що свідчить таблиця 1.

Таблиця 1 – Показники кількості бірж у Полтавській області за 1996-2008 рр. [8, с. 206]

На початок року

Роки	Загальна кількість бірж, одиниць	У тому числі									
		універсальні		товарні і товарно-сировинні		агропромислові		фондові та їх філії		інші	
		Кількість, одиниць	Питома вага, %	Кількість, одиниць	Питома вага, %	Кількість, одиниць	Питома вага, %	Кількість, одиниць	Питома вага, %	Кількість, одиниць	Питома вага, %
1996	5	1	20,00	1	20,00	1	20,00	1	20,00	1	20,00
2001	12	5	41,67	3	25,00	2	16,67	-	-	2	16,67
2003	9	4	44,44	2	22,22	1	11,11	-	-	2	22,22
2004	12	5	41,67	4	33,33	1	8,33	-	-	2	16,67
2005	13	6	46,15	4	30,77	1	7,69	-	-	2	15,38
2006	14	6	42,86	5	35,71	1	7,14	-	-	2	14,29
2007	16	6	37,50	7	43,75	1	6,25	-	-	2	12,50
2008	17	6	35,29	8	47,06	1	5,88	-	-	2	11,76

Згідно з даними таблиці 1, за період з 1996 р. по 2008 р. кількість біржових установ у Полтавській області збільшилася на 12 одиниць. У структурному розрізі найбільш зростає кількість товарних і товарно-сировинних, а також універсальних бірж – відповідно на 7 та 5 одиниць. Кількість агропромислових бірж протягом останніх років залишилася незмінною, тому можемо припустити, що вона є достатньою для даного регіону.

Обсяг біржової торгівлі по Полтавській області у цілому досяг свого максимального рівня у 2005 р., коли на біржах було укладено угод на загальну суму 2429439,7 тис. грн. Найбільша питома вага (95,71%) у структурі біржового обороту у цьому році припадала на угоди на сільськогосподарську продукцію [8, с. 206]. У цьому контексті доречно буде зазначити, що станом на 1 жовтня 2008 р. за вартістю укладених угод на сільськогосподарську продукцію, продукти її переробки та продовольство Українська універсальна біржа (м. Полтава) посідала 22,91% у загальній вартості, а ТОВ «Центральна товарна біржа» (м. Полтава) – навіть менше 0,01% [11].

Взагалі, спектр послуг, які сьогодні можуть надавати товарні біржі, доволі широкий: торгівля сільськогосподарською, промисловою продукцією та іншими видами біржових товарів; проведення аукціонів із продажу худоби (продуктивної, племінної), іншої сільськогосподарської продукції; проведення аукціонів із продажу об'єктів приватизації і земельних ділянок; юридичні послуги та консультації щодо експортно-імпортних операцій, правил торгівлі, членства на біржі тощо; надання інформації про ціни на національних біржах, позабіржовому та світовому ринках; інші інформаційно-консультативні, маркетингові, рекламно-видавничі послуги тощо.

Сучасний біржовий механізм має всебічно сприяти встановленню господарських зв'язків між виробниками та споживачами аграрної продукції; залучати до біржових торгів товарні партії сільгосппродукції, необхідні для забезпечення сільськогосподарських підприємств; створювати умови для укладання угод; формувати ринкові ціни на продукцію, які відбивають реальний рівень попиту та пропозиції.

З боку держави має бути сформованою політика, спрямована на розбудову інститутів посередництва на внутрішньому аграрному ринку. За даними Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва [10], станом на 1 січня 2008 р. у регіонах України функціонувало 323 агроторгових дома. Значно активізувалася робота з організації аукціонів живої худоби і птиці, виставок-ярмарків товарів, у тому числі й агропродовольчої продукції. У даному випадку вважаємо за доцільне згадати, зокрема, про національний Сорочинський ярмарок, який щорічно проводиться наприкінці серпня на теренах Полтавщини (с. Великі Сорочинці). На ньому, зазвичай, подають продукцію найкращих промислових і сільськогосподарських підприємств, приватних підприємців і народних майстрів не тільки з України, але й з близького та дальнього зарубіжжя.

Поряд із цим у регіонах України набирає обертів і розвиток гуртової торгівлі продовольством, що пов'язує між собою райони виробництва товарів сільськогосподарської групи з районами їх споживання, організує реалізацію продукції, виготовленої у різних галузях промисловості і сільському господарстві, а також формує замовлення товаровиробникам і забезпечує постачання продовольчих товарів у роздрібну торговельну мережу.

Гуртовий ринок сприяє забезпеченню населення певного регіону якісними і доступними за ціною продуктами харчування від численних продавців, виявленню локалізованого сукупного попиту і пропозиції, формуванню асортименту.

менту і цін на продовольство. Ураховуючи світову практику організації гуртових ринків, вважаємо за доцільне під час їх створення дотримуватися такої спеціалізації: ринок овочів; ринок фруктів; ринок м'яса; ринок квітів. Досить ефективними можуть бути: гуртові ринки насіння, комбікормів, іншої продукції.

Діяльність гуртових ринків у країнах Європи і світу базується переважно на торговельних угодах, які передбачають чіткі графіки поставки продукції, визначення якості, терміни і форми її оплати, шляхи розв'язання конфліктів тощо. Гуртові ринки зазвичай мають значну територію, їх техніко-технологічна база подана торговельними залами, складськими терміналами, промисловим холодильним і морозильним обладнанням, транспортним парком, автомобільними стоянками, сучасними засобами комунікацій тощо.

З огляду на зазначене вище, схилиємося до думки, що система розподілу продовольства через гуртові ринки у регіонах має певні переваги, як-от: гарантує сільгоспвиробникам та переробним підприємствам рівні умови для виходу на ринок для збуту виготовленої агропродовольчої продукції; забезпечує протягом року постачання продуктів харчування для населення міст і великих поселень; послаблює залежність виробників сільськогосподарської продукції від монополізму переробних підприємств; створює додаткові робочі місця та сприяє зменшенню відтоку сільського населення; забезпечує підтримку місцевих товаровиробників.

Створення в Україні гуртових ринків розпочато із середини 90-х рр. ХХ ст., але сьогодні на території України успішно функціонують лише два гуртові ринки сільськогосподарської продукції – «Шувар» (м. Львів) та «Неждана» (с. Великі Копані, Херсонська область), а також один гуртовий ринок живої худоби «Чародій» (м. Жашків, Черкаська область). Розпочато реалізацію нових проєктів у Одесі, Харкові, Донецьку, Чернівцях, на Волині.

Взаємодіючи із гуртовою ланкою торгівлі, суб'єкти роздрібно-торговельної мережі мають можливість закуповувати продовольчі товари різних асортиментних груп невеликими гуртовими партіями, завдяки чому виключається необхідність створення значних товарних запасів у роздрібній мережі.

Зазначимо, що роздрібна торгівля посідає важливе місце у сфері товарного обігу, вона впливає на обсяги і структуру товарної пропозиції на ринку продовольства, стабілізує його, а головне, забезпечує життєво важливі потреби людей у продуктах харчування. Масштабність торгівлі продтоварами забезпечується розгалуженою мережею об'єктів роздрібно-торгівлі, серед яких є: і стаціонарні об'єкти (магазини), і нестационарні об'єкти (кіоски, палатки), і об'єкти ресторанного господарства (ресторани, кафе, бари, їдальні тощо), і ринки з продажу продовольства. Якщо порівняти індекси обороту продтоварів і непродтоварів по Україні в цілому, чи в окремих її регіонах за 1995 – 2007 рр., то можна зробити висновок про те, що останній має випереджальний характер зростання [8, с. 207; 9, с. 285].

Основою для виробництва продовольства залишається сільськогосподарська галузь. Станом на 1 липня 2007 р. у сільському господарстві Полтавської області налічувалося 2336 сільськогосподарських підприємств [8, с. 95], більшість з яких (65,9%) була подана фермерськими господарствами; решта – це

підприємства у формі господарських товариств (17,0%), приватних підприємств (9,2%), виробничих кооперативів (1,7%), державних та підприємств інших форм господарювання (0,8% та 9,4% відповідно). Зміни, що відбуваються у системі реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами Полтавської області, характеризують дані таблиці 2.

Сільськогосподарська продукція, як свідчать дані таблиці 2, реалізується переробним підприємствам, на ринку, населенню у рахунок оплати праці, а також за іншими каналами.

Протягом 1991-2007 рр. відбулися суттєві зміни щодо каналів реалізації зернових культур, насіння соняшнику, цукрових буряків, картоплі, овочів, плодів та ягід, худоби та птиці, молока, яєць. Значно послабилася роль переробних підприємств, натомість збільшилася питома вага реалізації продукції сільського господарства за іншими каналами.

Зокрема, якщо в структурі збуту зернових культур частка реалізації переробним підприємствам у 1991 р. становила 66,3%, населенню – 25,5%, на ринку – 7,5% та за іншими каналами – 0,7%, то вже у 2007 р. ці показники склали відповідно 6,8%; 2,0%; 7,4% та 83,8%.

Більше половини картоплі, насіння соняшнику та овочів, вирощених у сільськогосподарських підприємствах Полтавщини, у 2007 р. було реалізовано за іншими каналами реалізації, тобто через комерційні посередницькі структури, і лише незначну частину – на ринку та переробним підприємствам.

Традиційно високою у 2007 р. залишається питома вага реалізації яєць на ринку (27,1%), а також за іншими можливими каналами збуту (72,7% від загального обсягу реалізації).

Протягом 2000-2007 рр. у регіоні зросла частка продукції, що розподіляється господарствами своїм працівникам за рахунок орендної плати за землю або майнових паїв (таблиця 3).

Дані таблиці 3 свідчать про зниження обсягів видавання сільськогосподарської продукції пайовикам за рахунок орендної плати за землю та майнових паїв з 6,3% (до загального обсягу реалізації) у 2000 р. до 3,0% у 2007 р. Серед основних причин цього є високий рівень заборгованості за заробітною платою, нестача оборотних коштів у сільському господарстві.

Найвищі обсяги видавання рослинницької продукції (10,0% до загального обсягу реалізації) спостерігалися у 2000 р., а в 2007 р. зменшилися на 6,0% і становили відповідно лише 4,0%. Поряд із цим обсяги видавання продукції тваринництва у 2007 р. трималися на рівні 2000 р. і становили 0,3 % від загального обсягу реалізації, що на 0,4% менше, ніж у 2006 р.

З огляду на викладене, вважаємо, що розвиток інфраструктури продовольчого ринку на рівні окремого регіону потребує:

- відповідного утримання діючих і поширення будівництва нових сховищ сезонного зберігання сільськогосподарської продукції у місцях її виробництва;
- активізації біржової торгівлі;
- розвитку системи гуртових продовольчих ринків з урахуванням системи транспортних магістралей для забезпечення ефективного міжрайонного і міжобласного товарообміну.

Таблиця 2 – Показники структури реалізації продукції сільсько-господарськими підприємствами Полтавської області за 1991-2007 рр. [8, с. 106]

% до загального обсягу реалізації

Види сільськогосподарської продукції	Роки						Відхилення 2007 р. від 1991 р. (+;-)
	1991	1995	2000	2005	2006	2007	
Переробним підприємствам							
Зернові культури	66,3	42,1	7,5	6,5	8,9	6,8	-59,5
Насіння соняшнику	92,9	4,9	7,3	7,3	5,2	5,6	-87,3
Цукрові буряки	99,9	99,9	90,7	86,4	79,9	89,7	-10,2
Картопля	15,0	4,3	20,6	-	0,2	-	-15,0
Овочі	27,6	23,0	8,1	-	26,3	-	-27,6
Плоди та ягоди	50,0	45,6	38,4	-	15,3	-	-50,0
Худоба та птиця	84,9	55,0	25,1	42,6	49,0	54,8	-30,1
Молоко та молочні продукти	98,6	92,4	60,6	85,7	91,0	93,9	-4,7
Яйця	75,6	81,1	69,6	-	-	-	-75,6
На ринку							
Зернові культури	7,5	16,6	36,1	7,9	8,9	7,4	-0,1
Насіння соняшнику	1,5	31,6	45,0	10,1	8,1	6,4	+4,9
Цукрові буряки	0,1	0,1	3,6	0,0	-	-	-0,1
Картопля	15,6	30,1	18,3	11,5	7,0	0,4	-15,2
Овочі	9,7	29,9	35,3	15,9	14,1	13,3	+3,6
Плоди та ягоди	6,1	41,3	50,0	60,7	34,1	41,8	+35,7
Худоба та птиця	7,2	21,8	37,2	21,1	17,7	14,0	+6,8
Молоко та молочні продукти	0,4	4,1	26,1	3,4	2,2	1,0	+0,6
Яйця	3,8	12,5	26,8	34,7	32,9	27,1	+23,3
Населенню							
Зернові культури	25,5	32,0	17,5	2,9	3,1	2,0	-23,5
Насіння соняшнику	2,3	13,2	10,2	1,2	1,0	0,7	-1,6
Цукрові буряки	0,0	0,0	0,2	0,3	0,0	0,0	0,0
Картопля	20,0	62,0	54,4	39,1	53,0	14,6	-5,4
Овочі	7,5	21,7	40,9	34,0	25,7	23,5	+16,0
Плоди та ягоди	33,6	8,4	11,4	23,1	7,0	41,1	+7,5
Худоба та птиця	5,6	15,6	29,7	10,8	6,8	5,6	0,0
Молоко та молочні продукти	0,8	2,2	5,9	0,9	0,6	0,4	-0,4
Яйця	1,7	5,7	2,0	0,4	0,3	0,2	-1,5
За іншими каналами							
Зернові культури	0,7	9,3	38,9	82,7	79,1	83,8	+83,1
Насіння соняшнику	3,3	50,3	37,5	81,4	85,7	87,3	+84
Цукрові буряки	-	0,0	5,5	13,3	20,1	10,3	+10,3
Картопля	49,4	3,6	6,7	49,4	39,8	85,0	+35,6
Овочі	55,2	25,4	15,7	50,1	33,9	63,2	+8
Плоди та ягоди	10,3	4,7	0,2	16,2	43,6	17,1	+6,8
Худоба та птиця	2,3	7,6	8,0	25,5	26,5	25,6	+23,3
Молоко та молочні продукти	0,2	1,3	7,4	10,0	6,2	4,7	+4,5
Яйця	18,9	0,7	1,6	64,9	66,8	72,7	+53,8

Таблиця 3 – Показники обсягів сільськогосподарської продукції, виданої пайовикам за рахунок орендної плати за землю і майнових паїв на Полтавщині у 2000-2007 рр. [8, с. 105]

Продукція сільськогосподарського господарства	Обсяги виданої сільськогосподарської продукції у вартісному вираженні, тис. грн				У відсотках до загального обсягу реалізації			
	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.
Продукція сільськогосподарського господарства, усього	49515,9	72797,4	69122,0	85896,3	6,3	4,4	3,9	3,0
у тому числі продукція рослинництва:								
зернові культури	91576	129679	108430	113418	13,9	7,8	8,7	9,2
насіння соняшнику	8339	4876	4657	4050	5,9	3,1	2,4	1,5
цукрові буряки	32	6	64	3	0,0	0,0	0,0	0,0
картопля	3	1	6	-	0,1	0,1	1,4	-
овочі	84	7	14	-	1,3	0,5	1,0	-
плоди та ягоди	-	7	3	-	-	2,5	0,6	-
Продукція тваринництва:								
худоба та птиця	762,5	2715,6	3648,4	1958,9	0,3	0,5	0,7	0,3
молоко та молочні продукти	75	82	57	36	0,0	0,0	0,0	0,0
яйця, тис. шт.	18	90	36	18	0,0	0,0	0,0	0,0

І отже, інфраструктурна складова будь-якого регіону істотно впливає на конкурентоспроможність продукції сільськогосподарського виробництва. Розвиток інфраструктури є неможливим без підвищення ефективності діяльності окремих інфраструктурних елементів. Тому подальші наукові пошуки мають бути спрямованими на поглиблення досліджень окремих чинників впливу на формування інфраструктурного забезпечення продовольчих ринків на рівні окремого регіону.

Література

1. Березін О. В. Продовольчий ринок України: теоретико-методологічні засади формування і розвитку : монографія / О. В. Березін. – К.: Центр навч. л-ри, 2008. – 184 с.
2. Белявцев М. І. Інфраструктура товарного ринку : навч. посіб. / М. І. Белявцев. – К. : ЦНЛ, 2005. – 416 с.
3. Копитець Н. Г. Сутність і значення інфраструктури аграрного ринку / Н. Г. Копитець // Економіка АПК. – 2008. – № 12. – С. 121-122.
4. Гайдуцький А. Формування інвестиційно привабливої ринкової інфраструктури (на прикладі аграрного сектору України) / А. Гайдуцький // Економіст. – 2005. – № 10. – С. 34-36.

5. Лотоцький І. І. Розвиток оптового продовольчого ринку в Україні / І. І. Лотоцький, Н. І. Дишлюк // Економіка АПК. – 2004. – № 5. – С. 110-114.
6. Нужна О. А. Товарні біржі як важлива складова інфраструктури агропродовольчого ринку / О. А. Нужна // Бухгалтерський облік і аудит. – 2007. – № 9. – С. 33-37.
7. Шмига О. О. Роль ринкової інфраструктури у підвищенні конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції / О. О. Шмига // Економіка АПК. – 2005. – № 7. – С. 128-133.
8. Статистичний щорічник Полтавської області за 2007 рік / за ред. Т. Л. Бугайченко. – Полтава : Головне управління статистики у Полтавській області, 2008. – 433 с.
9. Статистичний щорічник України за 2007 рік / за ред. О. Г. Осауленко. – К. : Консультант, 2008. – 571 с.
10. Звіт про стан виконання Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні у I півріччі 2008 року [Електронний ресурс] // Офіційний web-сайт Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва. – Режим доступу : <<http://www.dkrp.gov.ua>>.
11. Рейтинг Акредитованих Мінагрополітики товарних бірж за вартістю укладених угод на сільськогосподарську продукцію, продукти її переробки та продовольство (усі види угод та бази поставок) у 2008 році, станом на 01 жовтня 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uub.com.ua/obo_reiting.php>.